

II. Mahmud Türbesi haziresinin köşesindeki küre ile bağlantılı süs çeşmesi - Cağaloğlu / İstanbul

ÇEŞME

İzmir iline bağlı ilçe merkezi.

Urla yarımadasının batı ucunda bu yarımada'nın karşısındaki Sakız adasına en fazla yaklaşmış olduğu kesimde bulunmaktadır.

Eskiçağ'da Cyssus adıyla bilinen Çeşme, İyonya'nın başlıca şehirlerinden Erythrai'nin (günümüzdeki Ildırı köyünün bulunduğu yerde) iskelesiydi. Milâttan önce 190 yılında Suriye Kralı III. Antiokhos'un donanmasını Çeşme önlere mağlûp eden Romalılar Küçük Asya fütuhatını buradan başlattılar. Çeşme imparatorluğun ikiye ayrılmasından sonra Bizans hâkimiyetinde kaldı.

XIV. yüzyılın başlarında Menteşe Bey'in damadı Sasa Bey tarafından Bizanslılar'dan alınan Çeşme Türk topraklarına katıldı. Daha sonra Sasa Bey'le Aydınolu Mübârizüddin Mehmed Bey arasındaki mücadeleler sırasında Aydınogulları'nın eline geçti (1307) ve Gazi Umur Bey zamanında (1334-1348) Sakız ile diğer Ege adalarına yapılan seferlerde üs olarak kullanıldı. Kasaba, Yıldırım Bayezid'in Batı Anadolu harekâtında Osmanlı hâkimiyetine girdiyse de Ankara Savaşı'ndan (1402) sonra Timur tarafından tekrar Aydınogulları'na verildi. 1426'da II. Murad zamanında Aydınogulları'nın son beyi Cüneyd'in ortadan kaldırılması ile kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı.

Çeşme, Fâtiî devri tahrir defterlerinde Aydın sancağı içinde ve İzmir'e bağlı padişah has*aları arasında bir köy olarak yer alıyordu. XVI. yüzyılın başlarında II. Bayezid, Cenevizliler'den kalan Çeşme Kalesi'ni bir kule ilâve ederek yeni-

den yaptırdı; böylece kasaba denizden gelecek tehlikelere karşı korunmuş oldu. 935 (1528-29) yılında Kanûnî Sultan Süleyman, Mimar Ömer b. Ali Pabuççu'ya inşa ettirdiği kervansaray ile Çeşme'nin ticarî hayatına canlılık getirdi. Mahfuz bir limana sahip olan Çeşme zaman zaman Osmanlı donanmasına üs vazifesi de gördü. Kâtib Çelebi, Piyâle Paşa'nın 1566'daki Akdeniz seferi sırasında donanmayı Çeşme'de demirleyip Sakız beylerini buraya çağırarak tevkif ettiğini ve arkasından adayı ele geçirdiğini yazıyorsa da (*Tuhfetü'l-kibâr*, s. 81-82) bu bilgiler bugün hatalı bulunmakta ve donanmanın doğrudan doğruya Sakız'da demirlediği kabul edilmektedir (bk. Turan, s. 173-199).

XV ve XVI. yüzyıllarda Aydın sancağına bağlı bir kaza merkezi olan Çeşme, işlek iskelesi sebebiyle iktisadî bakımdan önem kazandı. 1547-1553 yıllarında Çeşme İskelesi gümrük gelirleri 600.000 akçeye ulaşmıştı. Zira Sakız adasındaki Cenevizliler'in ticaret maksadıyla Ege sahillerine gönderdikleri gemiler Çeşme İskelesi'ne yanaşırlar ve gümrük vergilerini de burada öderlerdi. Ancak muhtemelen Sakız'ın ele geçirilmesinden sonra Çeşme Limanı yavaş yavaş önemini kaybetmeye başladı. Nitekim 1565-1571 yılları arasında Çeşme gümrüğü için verilen mukâata* tekliflerinin giderek daha da düştüğü görülmektedir (Faroîhi, s. 313). Bu sıralarda Çeşme yeni teşkil edilen Sığla (Suğla) sancağına bağlandı ve Cezâyir-i Bahr-i Sefid eyaleti içine alındı.

XVII. yüzyılın ortalarında Sığla sancağına bağlı 150 akçelik bir kaza olan ve İzmir Limanı'nın gelişmesiyle ticarî fonksiyonunu iyice kaybeden Çeşme'de Evli-

Bağdat Yolu Üzerindeki Mimari Eserler, I: Üsküdar - Bostancıbaşı Güzergâhı", *TD*, IX (1958), s. 83-110; a.m.f., "İstanbul Arkeoloji Müzesinde Bizans-Türk Çeşmesi", *TTK Belleten*, XXXIX/155 (1975), s. 429-446 (içinde eski devşirme parçalardan ve lâhitlerden yapılan Türk çeşmeleri hakkında not ve resimler de vardır; ayrıca bk. H. Wilde, *Brussa*, Berlin 1909, s. 127, rs. 196); a.m.f., "İstanbul'da Sultan I. Mahmud Çeşmesi: Yok Olan Bir Sanat Eseri", *JTS*, VI (1984), s. 111-142; a.m.f., "İstanbul", *İA*, V/2, s. 1214/89-1214/95; H. Glück, "Türkische Brunnen in Konstantinopel", *JAK*, I (1924), s. 26-30; A. Kemâleddin, "Çeşme Âbidelerimiz", *Mimar*, sy. 7 (1934), s. 207-211; Ekrem Akurgal, "İstanbul Çeşmeleri Kitabının Tahlil ve Tenkidi" *DTCFD*, II/4 (1944), s. 642-645; Sedat Çetintaş, "Türklerde Su, Çeşme-Sebil", *Güzel Sanatlar Dergisi*, V, İstanbul 1944, s. 125-147; Cavid Baysun, "Güzelce Mahmud Paşa Çeşmesi", *TTOK Belleteni*, sy. 37 (1944), s. 16; R. Anhegger, "Tamışık'ın Kitabının Tanıtılması: Tahlil, Tenkit ve İlâveler", *İsl*, XXX (1952), s. 232-242; Yılmaz Önge, "Türk Su Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler", *Sİ Ed. Faki. Dergisi*, I, Konya 1981, s. 1-7; a.m.f., "İstanbul'un Namazgâhlı Çeşmelerinden Vezir Mehmed Paşa Çeşmesi", *Semavi Evjçe Armağanı: İstanbul Yazıları*, İstanbul 1992, s. 189-200; Ayta Ödekan, "Kentli Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümleme", a.e., s. 281-289; Mücteba İlgürel, "Hâlid Ağa Çeşmesi", a.e., s. 299-306; Aziz Ogan, "Les fontaines d'Istanbul", *TTOK Belleteni*, sy. 68 (1947), s. 15-27; a.m.f., "Türk Sanat Tarihinde İstanbul Çeşme ve Sebilleri", *Yeni İstanbul*, Haziran-Aralık 1950 - Şubat - Haziran 1951 arasında yayınlanan 11 makale (Tophane, Edirnekapı, Kethuda ve Esma Sultan, III. Ahmed ve Nusretiye, Hekimoğlu Ali Paşa ve Kaptan İbrahim Paşa, Bereketzâde, Hekimoğlu Ali Paşa, Ahmediye ve Gülnuş Sultan, Avni Paşa ve Pirizâde, Gazanfer Ağa, Haseki-Bayram Paşa, Mehmed Emin Ağa, Eyüp Mihrimah Çeşme ve sebilleri); a.m.f., "Beykoz'da İshak Ağa Çeşmesi", *TTOK Belleteni*, sy. 158 (1955), s. 8-10; a.m.f., "Kaptan İbrahim Paşa Sebili", a.e., sy. 161 (1955), s. 8; A. Süheyl Ünver, "Galata, Beyoğlu ve Beşiktaş Semtlerinde 167 Sene Önceki Çeşmelere Dair", a.e., sy. 262 (1963), s. 8-12; a.m.f., "Boğaz İçi ve Haliç Denizkenarı Çeşmeleri", *Önasya*, VI/61-62, Ankara 1970.

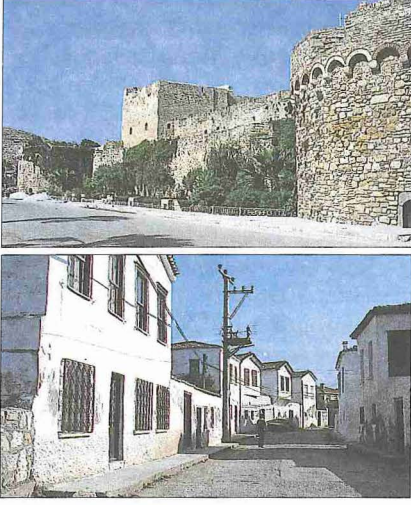
SEMAVİ EVJÇE

Çeşme Kalesi'ndeki silâh ve malzemelerle kazanın toplam nüfusunu ve köy sayısını gösteren bir belge (BA, TD, nr. 166, s. 407-408)

<p>Çeşme Kalesi'ndeki silâh ve malzemelerle kazanın toplam nüfusunu ve köy sayısını gösteren bir belge</p>	
--	--

ÇEŞME

Çeşme'nin eski evlerinden ve surlarından bir görünüşü

ya Çelebi'nin bildirdiğine göre 150 ev, kırk dükkân, bir cami, üç mescid, Makbul İbrâhim Paşa'ya ait bir imaret, bir hamam, bir han ve kitâbesinde "hoşâbâd" (914 [?]) şeklinde tarih düşülmüş, çevresi 700 adım olan bir kale ile bu kalenin içinde 185 kadar muhafız, bir dizdar ve elli ev bulunuyordu. Girit'in fethi (1669) sırasında Venediklilerle yapılan savaşlarda Osmanlılar burayı bir deniz üssü olarak kullandılar. 1694'te Venediklilerin'in Sakız adasını işgali üzerine adadaki müslüman halk Çeşme'ye sığındı; beş ay sonra adanın geri alınışı esnasında burası yine üç olarak kullanıldı ve harekâtta önemli rol oynadı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında Akdeniz'de cereyan eden Osmanlı-Rus deniz savaşları sırasında Türk donanmasının yakılması olayı da (1770) burada meydana geldi (bk. ÇEŞME VAK'ASI).

Çeşme, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1831 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımı sırasında merkezi İzmir olan Sığla sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. 1850'de bu sancak İzmir sancağı adını alınca Çeşme de İzmir'e bağlanmış oldu. 1890 yılında kaza merkezinde 2454 ev bulunuyor ve burada 5095'i erkek, 4776'sı kadın olmak üzere toplam 9871 kişi yaşıyordu. Alaçatı, Çiftlikaltı nahiyele ve bütün köyleriyle birlikte kazanın tamamının nüfusu ise Rum, yahudi ve diğer yabancılarla birlikte 30.706 idi. Kaza merkezinde 381 dükkân, beş mağaza, on sekiz fırın, iki hamam, on üç değirmen, iki yağhâne, dört cami, bir mes-

cid, bir Rifâi tekkesi, beş kilise, bir havra, bir kütüphane ve dördü müslümanlara ait olmak üzere dokuz mektep bulunuyordu.

17 Mayıs 1919'dan 18 Eylül 1922'ye kadar Yunan işgalinde kalan Çeşme, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de İzmir'e bağlı bir ilçenin merkezi olarak devam etti. Cumhuriyet'in başlarında 1927 yılında 3214 olan nüfusu bazı iniş ve çıkışlar gösterdikten sonra ilk defa 1975 sayımında 5000'i aşabildi (5284). Bu sayı 1985'te 10.124 ve 1990'da da 20.622 oldu. Türkiye'nin turizm bakımından en canlı yörelerinden birinde bulunan Çeşme'nin nüfusu yaz aylarında şehre gelenlerle çoğalır ve resmî nüfus sayısının çok üstüne çıkar.

Çeşme'de bugün mevcut başlıca tarihî binalar, restore edilen kalesi ve içindeki cami ile kale yakınındaki XVIII. yüzyıla ait bir kervansaray ve XIX. yüzyıla ait üç camiden ibarettir. Ayrıca çoğunluğu XVIII-XIX. yüzyıllarda inşa edilmiş on altı çeşmesi vardır. Bunlardan başka ilçede Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya ait bir âbide ile kale içinde 1965 yılında açılan bir de silâh müzesi bulunmaktadır. 82 kilometrelik bir kara yoluyla İzmir'e bağlı olan Çeşme'nin önünde gemilerin yanaşmasına uygun bir rıhtım vardır. Halk daha çok tarım, balıkçılık ve süngerçilikle uğraşır; çevresinde yetiştirilen başlıca ürünleri üzüm, zeytin, tütün, anason ve narenciye teşkil eder. Modern deniz tesislerine sahip geniş plajı, yakınındaki İlica ve Şifne kaplıcaları ile çamur banyoları ve civardaki Antikçağ eserleri Çeşme'nin turizm bakımından gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Çeşme'nin merkez olduğu Çeşme ilçesinin merkez bucağından başka Alaçatı adlı bir bucağı daha vardır. Yüzölçümü

260 km² olan ilçenin 1990 sayımına göre nüfusu 29.463, nüfus yoğunluğu ise 113 idi.

BİBLİYOGRAFYA :

Pirî Reis, *Kitâb-ı Bahriye* (nşr. Ali Haydar Alpagot — Fevzi Kurdoğlu), İstanbul 1935, s. 162-163; Kâtib Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr*, s. 81-82; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 107-109; Naimâ, *Tarih*, IV, 113; Râsîd, *Tarih*, II, 270-271; Enverî, *Düstürnâme*, s. 20-33; İbrâhim Cavid, *Aydın Vilâyetine Mahsus Sâlnâme (1308)*, İzmir 1308, s. 120, 407, 426-431, 570-571; Texier, *Küçük Asya*, II, 273; Uzuncarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 78, 79, 104-105, 112, 119; a.m.f., *Osmanlı Tarihi*, I, 66; III/1, s. 7, 218, 222, 576-579; Himmet Akın, *Aydınogulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 1946, s. 32-35, 97-98, 100-102; Sabahat Atlan, *Roma Tarihi'nin Ana Hatları, I. Kısım: Cumhuriyet Devri*, İstanbul 1970, s. 90-92; Cevdet Bayburtluoğlu, *Erythrai*, Ankara 1975; Rukiye Yaran, *Çeşme - Karaburun - Seferihisar - Urla Yarımadası*, İzmir 1983, s. 3; Suraiya Faroqhi, *Towns and Towns of Ottoman Anatolia 1520-1650*, Cambridge 1984, s. 114-115, 313; Şerafettin Turan, "Sakız'ın Türk Hakimiyeti Altına Alınması", *TAD*, IV/6-7 (1968), s. 173-199; M. C. Şehabeddin Tekindağ, "Çeşme", *İA*, III, 386-388; Cl. Huart — [Fr. Taeschner], "Çeshme", *EF*² (İng.), II, 26.

MÜNİR AKTEPE

ÇEŞME VAK'ASI

Akdeniz'de faaliyet gösteren Rus donanmasının 1770'te Çeşme Limanı önlerinde Osmanlı donanmasını yaktığı deniz savaşı.

1770 yılı başlarında Mora Rumları'nı ayaklandırmak için Amiral Spiridof ve İngiliz Amiral Elphinston kumandasındaki Rus donanması İngilizler'in desteğiyle Akdeniz'e açılmış ve Mora yarımadası açıklarında faaliyet göstermeye başlamıştı. Aynı yılın ilkbaharında Avrupa üzerinden kara yolu ile Akdeniz'e inen

Çeşme Vak'ası'nı tasvir eden bir gravür (Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque dans l'Empire Ottoman*, Paris 1842, I, 152)